

שער שבת

מטרות תוכן:

התלמידים יכירו באווירה המיוחדת את השבת.
התלמידים יכירו את מבנה השבת ואת הטקסים הנהוגים במהלכה בבית המשפחה.
התלמידים יבחינו בהבדלים בין השבת לימי החול.
התלמידים יכירו את מבנה טקס ה"הבדלה".

מטרה לשונית:

התלמידים יכירו ביטויים וניבים הקשורים לשבת ולהבדלה ויבינו אותם.

משך ההוראה:

ארבעה עד חמישה שיעורים

בשער זה:

יחידה 1: משישי לשבת – כניסת השבת והדלקת נרות
יחידה 2: בליל שבת, סביב השולחן – הקידוש, החלות וסעודת השבת
יחידה 3: "שבת בבוקר, יום יפה" – שבת יום מנוחה
יחידה 4: נפרדים מהשבת – טקס ההבדלה
יחידת סיום: סיכום וחשיבה אישית

הערה דידקטית:

רצוי ללמד את שלוש היחידות הראשונות לקראת שבת (למשל ביום שישי בבוקר).
את היחידה הרביעית רצוי ללמד ביום ראשון בבוקר, בשיעור הראשון.
ועוד הערה!

בחרנו להתמקד השנה בהיבטים המשפחתיים של השבת, בהתאמה לנושא המרכז "משפחתי וביתי" הנלמד בכיתה ב'. היבטים נוספים של השבת יועלו ביחידות של תכנית "מעגל החגים" המיועדות לכיתות גבוהות יותר.

יחידה 1: משישי לשבת – כניסת השבת והדלקת נרות

• קריאת דבריה של מיכל ושיחת פתיחה • "מדרש תמונה" (ציור של שגאל) • שיחה על מנהגים שונים של הדלקת נרות השבת ומילוי משימות בחוברת • השפעת האור והחושך על האדם ומשימה בחוברת	• שלב א: על הדלקת נרות השבת
• קריאת השיר "תפילה" של חגית בנימין • כתיבת תפילה אישית	• שלב ב: מנהגים שונים של הדלקת נרות
• המושג "קבלת שבת" • השוואה בין השבת לכלה או למלכה • השמעת הפיוט "לכה דודי" ושירת פזמונו	• שלב ג: ברכה ותפילה לאור הנרות • שלב ד: קבלת השבת – השבת כאורחת

יחידה 2: בליל שבת, סביב השולחן – הקידוש, החלות וסעודת השבת

• קריאת דבריו של יונתן • שיחה	• שלב א: האווירה בסעודת השבת
• שירת הפיוט "שלום עליכם" • קריאת אגדה מן התלמוד	• שלב ב: "שלום עליכם"
• פתרון החידות • דיון בביטוי "לחם משנה"	• שלב ג: על שולחן השבת

יחידה 3: "שבת בבוקר, יום יפה" – שבת מנוחה

• קריאת דבריו של אבנר • שיחה	• שלב א: שבת מנוחה
• קריאת הפסוק מספר בראשית • שיחה • פעילות על המילה "שבת"	• שלב ב: מדוע נחים בשבת?
• פעילות בחוברת לתלמידים • שיחה על תפילות השבת • קריאת השיר "שבת" של יהודה עמיחי	• שלב ג: מה אתם עושים בשבת?
• שיחה בין התלמידים • דיווח בכיתה ובחוברת לתלמידים.	• שלב ד: השבת שלי והשבת שלך (לכל אחד השבת שלו)

יחידה 4: נפרדים מהשבת – טקס ההבדלה

- שלב א: שבוע טוב!
 - קריאת דברי יונתן (שיחה)
- שלב ב: המושג "הבדלה"
 - משחק "ים-יבשה"
 - שיחה
- שלב ג: טקס ההבדלה
 - הסבר
 - טקס הבדלה
- שלב ד: סיכום
 - עבודה בחוברת לתלמידים

פעילויות סיום

- נקודת מבט אישית
 - שאלת חשיבה
 - פעילות סיום

יחידה 1: משישי לשבת – כניסת השבת והדלקת הנרות

האמצעים הדרושים:

חוברת לתלמידים (עמ' 52-55)
זוג פמוטים
שני נרות
פמוטים מבתי התלמידים
אמצעים להחשכת הכיתה – וילונות, בד כהה וכדומה
תקליטור ובו הפיוט "לכה דודי"

הכנה מראש:

יום לפני השיעור רצוי לבקש מהתלמידים להביא מהבית נרות ופמוטים להדלקת נרות השבת.
רצוי להביא זוג פמוטים אחד למקרה שהתלמידים ישכחו להביא בעצמם.

◆ שלב א: על הדלקת נרות השבת ◆

◆ קריאת דבריה של מיכל ושיחת פתיחה

בכל שבוע יש יום אחד מיוחד, שונה מאוד משאר ימי השבוע, הוא יום השבת. בדבריה של אימא מיכל מתואר רגע המעבר בין יום שישי לשבת. מעבר זה מתרחש בשעה שהשמש מתחילה לשקוע – בבית מסתיימים הסידורים, הפעולות השגרתיות וההכנות לקראת השבת, פוסקים הלחץ והקצב המהיר המאפיינים את יום שישי, ועם הדלקת הנרות השבת נכנסת השבת באווירה שקטה ורגועה. שעת הדלקת הנרות היא רגע מיוחד, רגע של רוחניות וקדושה. לאחר קריאת דבריה של מיכל, אפשר לפתוח שיחה על חוויותיהם של התלמידים: האם הם מרגישים שינוי עם כניסת השבת? האם משהו משתנה משהו בבית או בחוץ? חשוב להבהיר לתלמידים ש"ערב שבת" ו"ליל שבת" הם כינויים לערב של יום שישי. עוד אפשר לבקש מהתלמידים להדגיש את מילות הברכה על הדלקת הנרות, המובאות בסוף דבריה של מיכל.

◆ זמן הדלקת נרות

הדלקת נרות מציינת את כניסת השבת. על פי ההלכה יש להדליק נרות 18 דקות לפני שקיעת השמש. כדאי לספר לתלמידים כיצד אנו יודעים מתי שוקעת השמש. זמני הדלקת הנרות (וכניסת השבת) במקומות שונים מתפרסמים ברבים בעיתונים, ברדיו, בלוחות שנה וביומנים רבים. רבים מקדימים ומדליקים נרות שבת עוד לפני זמן הדלקת הנרות הרשמי.

◆ שלב ב: מנהגים שונים של הדלקת נרות ◆

◆ "מדרש תמונה" ומנהגים שונים של הדלקת

נרות

ענה נתבונן בציורו של מרק שגאל "נרות שבת" (עמ' 53 בחוברת לתלמידים). אפשר לשאול: מה רואים בתמונה? מי הדליקה נרות על פי הציור? (גם האם וגם הבת) כמה נרות הדליקה כל אחת מהן? בעקבות ההתבוננות בציורו של מרק שגאל, נשוחח עתה על המנהגים השונים הקשורים בהדלקת נרות השבת.

◆ מי מדליק את נרות השבת?

על פי המסורת היהודית מצוות הדלקת הנרות נמסרה בראש ובראשונה לנשים הממונות על הבית. אולם, בהיעדרה של האישה נדרש בעלה או אחד מבני הבית האחרים להדליק נרות. במשפחות רבות כל בנות המשפחה מדליקות נר לכבוד השבת.

בנות המשפחה מדליקות נר לכבוד השבת.

◆ אילו נרות מדליקים?

המנהג הנפוץ ביותר בימינו הוא להדליק נרות שעווה (אלה הנרות המופיעים גם בציורו של שגאל). יש נשים (בעיקר מעדות המזרח) הנוהגות להדליק נרות שמן (כלומר, כוסיות קטנות של שמן ובהן פתיל, כך נהגו להדליק נרות בימי קדם).

◆ אמירת הברכה "להדליק נר של שבת" וכיסוי העיניים

אפשר לציין שחלק מהנשים נוהגות לכסות את ראשן בעת אמירת הברכה על הדלקת נרות השבת.

הידעתם?

על פי מנהג אשכנז השבת נכנסת עם אמירת הברכה. כדי לא לחלל את השבת (שבה חל איסור להדליק אש) יש להדליק את הנרות ורק אחר כך לברך על הדלקתם (להבדיל מרוב הברכות שבהם הברכה קודמת לעשייה); האישה מכסה את עיניה, מברכת, ועם פקחת העיניים היא מגלה, כביכול, את הנרות. מנהג זה התפשט בארץ, והוא מקובל במשפחות רבות מאוד. אולם נשים רבות מעדות המזרח אינן נוהגות כפי שמתואר לעיל. הן מברכות על הדלקת הנרות ולאחר מכן מדליקות את הנרות. הן נסמכות על מסורת שלפיה השבת מתחילה עם הדלקת הנרות ולא עם אמירת הברכה.

למורה בלבד

בציור של שגאל האם והבת מכסות את עיניהן. כך עושה גם מיכל, אמו של יונתן, בסיפור שבחוברת לתלמידים. כיסוי העיניים הוא מנהג נפוץ, הוא עוזר להתרכז בעת אמירת הברכה על הנרות (מאותה סיבה מכסים את העיניים גם בעת אמירת "שמע ישראל").

◆ כמה נרות מדליקים?

המנהג הנפוץ הוא להדליק שני נרות. אחת הסיבות לכך היא שמצוות השבת מופיעה בתורה פעמים: בעשרת הדיברות המופיעים בספר שמות כתוב: "זכור את יום השבת..." (שמות, פרק כ' פסוק ח'), ואילו בעשרת הדיברות המופיעים בספר דברים כתוב: "שמור את יום השבת..." (דברים, פרק ה' פסוק י"ב). לפי אחד ההסברים נר אחד הוא כנגד "זכור" ושני כנגד "שמור".

עם זאת, יש נשים הנוהגות אחרת:

יש הנוהגות להדליק נר אחד בלבד, כלשון הברכה "להדליק נר של שבת";

יש המדליקות שבעה נרות כנגד שבעת ימי השבוע;

יש הנוהגות להדליק נרות כמספר בני הבית.

לרוב, ילדות המדליקות נרות שבת מדליקות נר אחד.

אפשר לשער שבציור של שגאל הדליקה האם שני נרות והבת – נר אחד.

◆ עוד משהו על האווירה המיוחדת עם כניסת השבת

אפשר להסב את תשומת לבם של התלמידים לאווירת הרכות והרוגע העולה מציורו של שגאל. כדאי לשוחח אתם על הדרכים שבהן הצליח האמן להשרות אווירה שכזו בציור: כל הקווים בציור עגולים, האומן צייר חלות (לא קלועות) כדי שנבין שהסצנה מתרחשת בשבת, אך גם כדי ליצור תחושה שהכל כבר מוכן לכבוד השבת, ואין עוד צורך למהר.

◆ בבתיהם של התלמידים

אפשר לשאול את התלמידים האם בבתיהם נוהגים להדליק נרות שבת, ואם כן, מי מדליק אותם. אם תלמידים הביאו פמוטים מהבית, נקדיש כמה דקות לשיחה עליהם. ניתן לשאול למשל: האם הפמוטים נראים עתיקים או חדשים? מאיזה חומר הם עשויים? האם צורתם פשוטה או מורכבת?

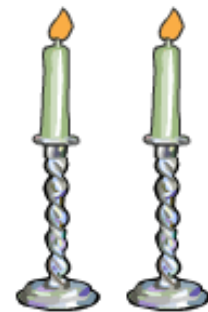
האם חשוב להדליק נרות השבת בפמוטים או אפשר להסתפק בהנחת שני נרות על מגש? אכן, טווח האפשרויות רחב מאוד – מהדלקת הנרות הפשוטים ביותר, אפילו ללא פמוטים, ועד לשימוש בפמוטים מקושטים ומפוארים, או בפמוטים העוברים במשפחה מדור לדור. בסוף השיחה נזמין תלמיד או תלמידה ונדליק שני נרות. רצוי לברך על הדלקת הנרות אך בלי לבטא את שם ההוויה על מנת שלא תאמר ברכה לבטלה.

◆ אור וחושך

לאחר הדלקת הנרות נחשיך את הכיתה עד כמה שאפשר והתלמידים יתבוננו בנרות. אפשר לשאול את התלמידים אילו מחשבות ותחושות מעורר בנו החושך? (פחד, מתח, עצב, פסימיות, חוסר ודאות), ומה מעורר בנו האור? (שמחה, רווחה, שלווה, נעימות, ביטחון). אפשר לכתוב את תשובות התלמידים על הלוח והם יעתיקו אותן לבלוני המחשבה שבחוברת לתלמידים (עמ' 54).

◆ נרות השבת ועונג שבת

אחרי שפותרו אסוציאציות חיוביות סביב האור, אפשר להרחיב את הנושא ולשאול: מדוע לדעתם מדליקים נרות בערב שבת בדיוק בשעה שהשמש מתחילה לשקוע? עד המצאת החשמל הנרות היו אמצעי התאורה הנפוץ בבתי האנשים. לעתים קרובות לא היו מאירים את הבית בשעות החשכה כדי לחסוך בכסף. אולם, חכמנו קבעו שבערב שבת יש להתענג באור הנרות.

וכך נאמר במדרש:
"וקראת לשבת עונג – זו הדלקת הנר בשבת"
(תנחומא הקדום, ראש פרק נ"ח)

כיום יש חשמל כמעט בכל בית, אך אנחנו ממשיכים להתענג מאורם הקסום של הנרות (וגם מאורם ממש, אם יש הפסקת חשמל!)

◆ תפילה לאור הנרות

כאמור, שעת הדלקת הנרות היא רגע אישי ומיוחד בעבור רבים (בעיקר בעבור רבות!) שנים רבות נוהגות להוסיף לברכה הנאמרת על הנרות תפילה אישית או בקשה.

◆ השיר "תפילה" של חגית בניזמן

בשיר "תפילה" של חגית בניזמן מתואר זמן הדלקת הנרות המעורר באם צורך להתפלל ולבקש בקשות שונות. צורך זה מתעורר גם בילדה המתבוננת באמה. לאחר קריאת השיר, אפשר לדון בשיר ולשאול: מה עושה האם בזמן הדלקת הנרות? מדוע היא שותקת? מה לדעתכם עובר בראשה? מה מנחשת הילדה? מדוע הילדה אינה שואלת את אמה במקום לנחש? מה מבקשת הבת מאלוהים? האם גם אתם פונים לפעמים בבקשות לאלוהים? באילו הזדמנויות?

◆ כתיבת תפילה אישית

זמין את התלמידים להתבונן בנרות שהודלקו בכיתה ולחשוב מה היו רוצים לבקש לאור הנרות. כדאי לכוון אותם לאפיקים שונים: מה היו רוצים לאחל למשפחה, לעצמם, לכיתה, לחברים, למדינה, לעולם... לקראת השבת המתקרבת? לאחר הכתיבה אפשר לבקש מהילדים להקריא את בקשותיהם, אך אפשר גם לומר שזו תפילה אישית שכל אחד יכול לשמור לעצמו ולא לשתף אחרים.

◆ שלב ד: קבלת שבת – השבת כאורחת

◆ המושג "קבלת שבת"

קרוב לוודאי שהביטוי "קבלת שבת" מוכר לתלמידים כבר מלימודיהם בגן הילדים (חלקם יזכרו למשל את "אבא של שבת" ו"אימא של שבת" ואת מהלך הטקס שנערך ביום שישי בגן). נרחיב את ידיעותיהם ונסביר שחכמים בתקופות שונות התייחסו אל השבת כאל אורחת.

על פי המסורת מכניסים את השבת אל בית בהדלקת נרות השבת. בבתי הכנסת מקבלים את השבת לפני תפילת ערבית באמירת מזמורים מספר תהילים ובשירת הפיוט "לכה דודי לקראת כלה".

לצאת לקראת השבת

בתקופת המשנה היו רבנים שנהגו לצאת לקבל את פני השבת בשדות בעת השקיעה. בתלמוד מסופר:

למורה
בלבד

"ר' חנינא היה מתעטף ועומד בערב שבת בין השמשות ואומר:
בואי ונלכה לקראת שבת המלכה...
ר' ינאי היה אומר: "בואי כלה, בואי כלה המלכה"
(תלמוד בבלי, מסכת שבת דף קי"ט ע"א).

המנהג לצאת לקבל את פני השבת בטבע נשכח עם השנים, אך במאה השש־עשרה רבנים מקובלים מן העיר צפת חידשו אותו והוסיפו לו את שירת הפיוט "לכה דודי" שחובר באותה תקופה. גם כיום יש חסידים המתגוררים בעיר צפת המקיימים את המנהג העתיק.

◆ השוואה בין השבת לכלה או למלכה המתארחת בביתנו ושירת הפיוט "לכה דודי"

בכיתה אפשר לדבר על הרעיון שקבלת השבת דומה לקבלת פני אורחת מכובדת (מלכה, למשל).

אפשר לשאול:

- איך מתכוננים לבוא אורחת חשובה?
- איך צריך להתנהג כאשר היא מתארחת בבית?
- אילו פעולות כדאי לעשות כדי שהאורחת תרגיש נוח בביתנו?

אנו מכינים מזון ומשקאת לכבוד האורחים, מנקים את הבית, מדליקים את אורות הבית כדי ליצור אווירה חגיגית, אנו מתפנים מעיסוקים אחרים ומקדישים להם זמן, אנו משתדלים להעביר אליהם את התחושה שאנו שמחים לארח אותם...

אפשר להקביל פעולות אלה לפעולות הנעשות לקראת השבת ובמהלכה: מנקים את הבית ביום שישי, מכינים תבשילים מיוחדים ובשבת עורכים סעודות חגיגיות, מדליקים נרות, לא עובדים במקומות העבודה הרגילים, שרים שירי שבת וכו'.

על פי המסורת השבת היא אורחת מיוחדת, היא "מלכה" והיא "כלה", על כן נאמר בפיוט המוכר "לכה דודי לקראת כלה". בהקשר זה אפשר לשאול את התלמידים מה מאפיין כלה ומלכה ומדוע מכנים כך את השבת. כדי לעזור לתלמידים לענות לשאלה זו, ניתן להקדים ולשאול: "מה משותף לשבת, לכלה ולמלכה?" או "במה דומה השבת למלכה ולכלה?"

בשיחה נזכיר את היסודות המשותפים האלה:

- המלכה והכלה לובשות בגדים מפוארים, ויש הנוהגים ללבוש בגדים יפים במיוחד לכבוד השבת.
- הטקסים – המלכה, הכלה והשבת מתקבלות בטקסים מיוחדים, בחגיגות, בכבוד ובשמחה. (אפשר לציין שעל פי המסורת השבת היא כלה ועם ישראל הוא החתן המקבל את פניה).
- המעמד הגבוה – המלכה מרוממת משאר האזרחים, הכלה היא האישה החשובה ביותר ביום חתונתה, והשבת מכובדת מכל שאר ימי השבוע.

◆ הפיוט "לכה דודי"

אפשר לסיים בהשמעת הפיוט "לכה דודי" ובשירת פזמונו. אפשר, כמובן, לשיר את הפיוט בניגונים שונים.

❖ יחידה 2: בליל שבת, סביב השולחן – קידוש, חלות וסעודת שבת ❖

❖ האמצעים הדרושים:

חוברת לתלמידים, עמ' 56-57.
תקליטור ובו הפיוט "שלום עליכם"

❖ שלב א': האווירה בסעודת השבת ❖

❖ שיחה

אפשר לפתוח בסבב ובו כל תלמיד יספר אם הוא אוהב את השבת ומדוע, ומהו הרגע האהוב עליו במיוחד בשבת. לאחר מכן, אפשר לקרוא את דברי הילד יונתן (בחוברת לתלמידים, עמ' 56). יונתן מביע ציפייה למפגש המשפחתי סביב שולחן השבת. זהו, ללא ספק, "זמן איכות" עם המשפחה. יונתן מציין בדבריו שבשבת "יש זמן", זמן לשיחות, זמן להיות ביחד בלי שהשגרה התובענית תפריע.

אפשר לשאול את התלמידים: האם אתם מזדהים עם תחושותיו של יונתן? האם גם אצלכם מתקיימת בשבת ארוחה משפחתית? מי שותף לה? האם נהוג להזמין אורחים לארוחה זו? האם אתם אוהבים להשתתף בה? אילו טקסים מתקיימים בשולחן השבת? האם יש חלוקת תפקידים קבועה בטקסים אלה? מי מקדש על היין? מי מברך על החלות? האם שרים? האם יש מי שתמיד מדבר ומי שמרבה לשתוק? האם לילדים יש תפקידים במהלך הארוחה? האם יש כללים מיוחדים לארוחה זו?

❖ שלב ב': "שלום עליכם" ❖

❖ שירת הפיוט "שלום עליכם"

במשפחות רבות נהוג לשיר שירים בזמן סעודות השבת. שירים אלה נקראים "זמירות שבת". נתמקד עתה בשיר אחד שנהוג לזמרו כאשר מתיישבים סביב לשולחן השבת בערב שבת, עוד לפני הקידוש והברכה על חלות השבת.
מומלץ לשיר את הפיוט "שלום עליכם" בכיתה במנגינה מוכרת.
חשוב לדבר בכיתה על ההבדלים בין משפחה למשפחה – האם שרים שיר זה בכל הבתים? האם יש מנגינה אחרת המוכרת לכם? האם שרים שירים אחרים בליל שבת? אילו שירים?

❖ אגדה מן התלמוד

הפיוט "שלום עליכם" מבוסס על האגדה התלמודית שנקרא עתה (עמ' 56 בחוברת לתלמידים).

מסופר בתלמוד ששני מלאכים מלווים את האדם השב בערב שבת מבית הכנסת לביתו (תלמוד בבלי, מסכת שבת דף קי"ט ע"ב). האגדה מבטאת את חשיבותן של ההכנות לקראת השבת: הדלקת הנרות, עריכת השולחן, ניקיון הבית וסידורו (ובלשון התלמוד "המיטה מוצעת").

אפשר לשאול: האם הדברים המוזכרים באגדה מקובלים גם בבית שלכם? האם נוהגים להדליק נרות (נושא זה נדון בהרחבה בשיעור הקודם), האם מנקים את הבית לכבוד שבת? האם עורכים את השולחן בצורה חגיגית יותר? האם יש ביטויים אחרים לקבלת השבת?

הערה דידקטית:

ייתכן מאוד שאגדה זו תעורר בתלמידים שאלות על קיומם של מלאכים. זהו נושא מרתק ואפשר להקדיש לו זמן. אפשר להציע שאלה לאו דווקא מלאכים כמו אלה שאנו מכירים מהאגדות, אלא מלאכים המסמלים ברכה (המלאך הטוב) וקללה או מזל רע (המלאך הרע); הברכה שורה בבית בזכות הדברים הטובים הנעשים בו (האור, האוכל הטוב, הניקיון והסדר, הזמן הפנוי...)
משמעותה של ברכת המלאך הטוב היא אולי שמשפחה שהצליחה להכין שבת נעימה אחת תצליח בוודאי לעשות כן גם בשבתות הבאות.

◆ שלב ג: על שולחן השבת ◆

◆ פתרון החידות

לפני ארוחת השבת אומרים קידוש ומברכים על החלות.
נפנה עתה את התלמידים לחידות שבחוברת לתלמידים (משימה 5 בעמ' 57).
לאחר שהתלמידים יפתרו את החידות נדון בהן יחד.

פתרון החידה הראשונה: חלות

לכבוד השבת נהוג לאכול, במקום לחם רגיל, חלות בצורות מיוחדות (לרוב חלות קלעות).
בחידה מוזכרת הברכה על החלות והיא ברכה לזו שמברכים על הלחם ביום חול.
המורה תוסיף ברכה זו על הלוח: "ברוך את ה' אלוהינו מלך העולם המוציא לחם מן הארץ".

◆ המושג "לחם משנה"

בסעודות השבת נהוג לברך על שתי חלות. שני כיכרות לחם אלה, העשויים מחיטה שגידולה מן הארץ, הם זכר לשתי מנות המן, הוא ה"לחם מן השמים" שקיבלו בני ישראל בימי שישי כאשר נדדו במדבר. מנה אחת יועדה ליום שישי והמנה השנייה לשבת שבה לא ירד מן השמים. מנה זה מוזכר בשיחה בין שתי החלות. נבקש משני תלמידים לקרוא בקול רם את השיחה בין החלות מבהירה לתלמידים את הביטוי "לחם משנה". כדאי להבהיר לתלמידים ש"לחם המשנה" (החלה השנייה) הוא אמנם "שני" בסדרו, אך אינו "משני" בחשיבותו.

המן – "לחם מן השמים"!

וּבִבְקָר הִיְתָה שִׁכְבַּת הַטַּל סָבִיב לַמַּחֲנֶה. וַתַּעַל שִׁכְבַּת הַטַּל וְהִנֵּה עַל פְּנֵי
הַמִּדְבָּר דָּק מְחֻסָּס דָּק כְּכַפֵּר עַל הָאָרֶץ. וַיֵּרְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל
אָחִיו מִן הוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם הוּא הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן
ה' לָכֶם לֶאֱכֹלָה.

(שמות, פרק ט"ז פסוקים י"ג-ט"ו)

למורה
בלבד

וביום שישי, בני ישראל קיבלו שתי מנות מן לכבוד השבת!

וילקטו אתו בבקר בבקר איש כפי אכלו וחרם השמש ונמס. ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העמר לאחד ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה. ויאמר אליהם הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר. את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו ואת כל העדה הניחו לכם למשמרת עד הבקר. ויניחו אתו עד הבקר כאשר צוה משה ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה'. היום לא תמצאהו בשדה. ששת ימים תלקטהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו. ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקט ולא מצאו.

(שמות, פרק ט"ז פסוקים כ"א-כ"ז)

למורה
בלבד

◆ כיסוי החלות

נוהגים לכסות את החלות בתחילת הסעודה כדי "לא לביישן" בכך שמברכים על היין לפני שמברכים עליהן. יש המייחסים למנהג זה טעם אחר: מפסוקי התורה דרשו חז"ל שהמן שירד מן השמים היה עטוף בשתי שכבות טל, האחת מלמטה והשנייה מלמעלה. כיסוי החלות והנחתן על מגש ולא על המפה הם זכר לשכבות אלה. גם מנהג זה מוזכר בחידה.

◆ פתרון החידה השנייה: היין

נוהגים למזוג את היין לגביע ולברך עליו ברכה מיוחדת על קדושת השבת. אפשר לשאול את התלמידים:

האם בבתיכם או במשפחתכם עושים קידוש? אם כן, מי עושה את הקידוש בבית? האם נהוג לשבת או לעמוד? מדוע מקדשים דווקא על יין? (יין מסמל שמחה וחגיגות), האם אתם מכירים את הברכה הנאמרת על היין? רצוי לכתוב על הלוח את הברכה "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם בורא פרי הגפן" ולהסביר אותה (הקידוש בשלמותו הוא טקסט ארוך, נעסוק בו בכיתה גבוהה יותר).

◆ פתרון החידה השלישית: מלח

נהוג לטבול את החלות במלח. זהו זכר לקורבנות בבית המקדש שעליהם נאמר: "וכל קרבן מנחתך במלח תמלח". המברך על החלות מברך, בוצע מן החלה בצע אחד, טובל אותו במלח ומחלק ממנו לעצמו ולשאר הסועדים.

◆ האוכל בבית שלנו

על פי המסורת סועדים במהלך השבת שלוש סעודות: אחת – בערב שבת, לאחר תפילת ערבית, שנייה – בבוקר שבת, לאחר תפילת שחרית ומוסף ו"סעודה שלישית" – בשבת אחר הצהרים לאחר תפילת המנחה.

נבקש מהתלמידים לספר אם בבתיהם אוכלים מאכלים ייחודיים בשבת ואילו הם. במהלך השיחה רצוי להצביע על העובדה שבכל בית אוכלים מאכלים שונים, לפי טעמה, אופייה ומסורתה של כל משפחה. לאחר השיחה הפתוחה יוכלו התלמידים לרשום בחוברת (עמ' 57) מהם המאכלים המיוחדים הנאכלים בביתם.

ואני אוהבת עלי
אקליפטוס!

◆ יחידה 3: "שבת בבוקר, יום יפה" – שבת מנוחה ◆

◆ האמצעים הדרושים:
חוברת לתלמידים (עמ' 58-59)

◆ שלב א: שבת מנוחה ◆

◆ קריאת דבריו של אבנר, אביו של יונתן, ושיחה

אפשר לפתוח בקריאת דבריו של אבנר (עמ' 58 בחוברת לתלמידים).
דברים אלה משתקפות דרכים מגוונות לבילוי משפחתי ביום השבת. המשותף לכל הדרכים הוא שהן פעילויות פנאי ומנוחה המתאפשרות הודות לכך שיום השבת הוא יום המנוחה במדינת ישראל. בשבת רוב האנשים אינם עובדים, רוב החנויות והמוסדות (הציבוריים והפרטיים) סגורים ולא מתקיימים בו לימודים בבתי הספר היהודיים.
עם זאת, לכל משפחה דרכים משלה לנוח ולבלות שבת – יש ההולכים לבית הכנסת, יש המקפידים לערוך סעודות משפחתיות, יש הנחים בביתם, יש היוצאים לטיולים בטבע ועוד. הפעילויות אמנם שונות מאוד באופיין, אך רובן נערכות בקצב נינוח ובאווירה שונה מזו של יום חול.

◆ שלב ב: מדוע נחים בשבת? ◆

◆ שיחה על המנוחה בשבת

כך כתוב בתורה:

זכור את יום השבת לקדשו.
ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך.
ויום השביעי שבת לה' אלהיך:
לא תעשה כל מלאכה
אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך.
כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם,
וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.
(שמות, פרק כ' פסוק ז'-י')

למורה
בלבד

פסוקים אלה נאמרים בקידוש (על היין)
ביום השבת.

אפשר לפתח שיחה בעזרת השאלות האלה:

- מהי מנוחה?
- ממה אנחנו נחים?
- האם מנוחה פירושה בטלה, לשבת ולא לעשות כלום?
- האם מנוחה היא עשייה של דברים שאנו אוהבים?
- האם מנוחה היא עשייה של דברים שונים מהרגיל, יציאה מהשגרה? איך אתם נחים? איך הורכם נחים?

כדאי להוסיף שכתוצאה מהציווי "לא תעשה כל מלאכה" מקבלת השבת צביון של יום מנוחה. עוד נזכיר כי בספר בראשית נאמר על אלוהים (לאחר ששת ימי הבריאה): "ינח ביום השביעי". בדיון זה חשוב שהתלמידים יתוודעו לכך שלכל אדם מנוחה משלו. אפשר לומר שכל דבר שאינו שגרתי עשוי לחשב למנוחה מן השגרה (למשל, טיול או ביקור חברים).

◇ על המילה "שבת"

כך כתוב בתורה:

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם.
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ.
כִּי בּוֹ שָׁבַת מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

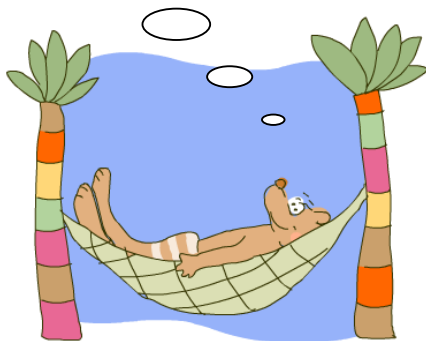
(בראשית, פרק ב' פסוקים א'-ג')

למורה
בלבד

פסוקים אלה נאמרים בקידוש (על היין) בערב שבת.

וביום השבת, לא
תעשה שום קפיצה.
שבת מנוחה!

לאחר קריאת הפסוק: "וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה", המופיע בחוברת לתלמיד (עמ' 58) נדבר על משמעות המילה "שבת".

לשם כך נפנה את התלמידים למשימה 8. התלמידים יקראו את שלושת הפירושים האפשריים למילה "וישבות" וינסו לגלות מהו הפירוש הנכון (ג). בַּשְּׁבֹת שָׁבַת אלוהים מכל מלאכה. בששת ימי החול אלוהים ברא את העולם ובשבת סיים את מלאכתו ונח. אפשר להיעזר גם במילה "שביתה" המוכרת אולי לתלמידים – כפי שאלוהים שבת בשבת, גם האדם מצווה להפסיק ממלאכתו ולהתפנות למנוחה.

◇ שלב ג: מה אתם עושים בשבת? ◇

◇ פעילות בחוברת לתלמידים

ממה אנחנו שובתים? אילו פעולות יום-יומיות איננו עושים בשבת? כדי לסייע לתלמידים לענות לשאלות אלה הפנו אותם למשימה 9. במשימה זו יתבקשו התלמידים למיין את הפעולות שבמחסן לפעילויות המתאימות לחול ולפעולות המתאימות לשבת. כדאי להדגיש שבכל בית נוהגים אחרת – ייתכן שבחלק מהבתים ישנן פעולות הנעשות הן בשבת והן ביום חול (למשל, הכנת שיעורי בית), וכדאי לאפשר לתלמידים לכתוב אותן בשני הטורים.

◇ על תפילות השבת

תפילות השבת הן חלק מרכזי בהווי השבת של משפחות מסורתיות רבות בארץ. ניזכר בדברי אבנר שהזכיר ששכניהם נוהגים ללכת לבית הכנסת בשבת בבוקר. נפתח בשיחה בנושא "תפילות השבת": תפילות השבת משקפות את מהות היום ואת האווירה המיוחדת השוררת בו. בשבת מתפללים כמה תפילות מיוחדות (שאינן נאמרות בימי החול) כגון "קבלת שבת" בערב שבת (הכוללת את הפיוט "לכה דודי" ששרנו ביחידה הראשונה), ו"תפילת מוסף" הנאמר בשבת בבוקר (לאחר תפילת שחרית). בתפילות השבת מודים על יום המנוחה, וברוב הקהילות נוהגים לשיר יותר מאשר בתפילות החול.

תפילות השבת

כמו בכל יום, גם בשבת שלוש תפילות: תפילת מעריב, תפילת שחרית ותפילת מנחה. אולם בשבת נוספות על שלוש אלה עוד תפילות, וכן קריאה של פרשת השבוע מספר התורה. מבנה התפילות בשבת הוא זה:

בערב שבת

קריאת מגילת "שיר השירים" (בבתי הכנסת הספרדיים)
"קבלת שבת" – שירת פיוטים ומזמורים לכבוד השבת
תפילת מעריב

בבוקר שבת

תפילת שחרית
קריאת התורה (קריאה של פרשת השבוע בשלמותה מספר התורה) וקריאת הפטרה (קטע מספרי הנביאים)
תפילת מוסף (תפילה נוספת לכבוד השבת)

אחר הצהריים

תפילת מנחה
קריאת בתורה של תחילת פרשת השבוע של השבוע הבא

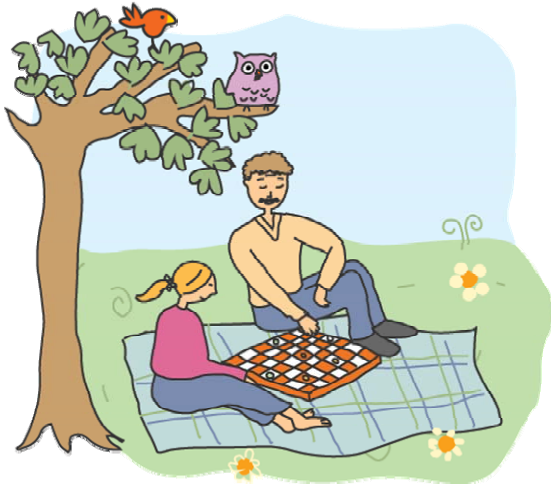
לקראת ערב

תפילת מעריב

למורה בלבד

◇ קריאת השיר "שבת" של יהודה עמיחי ◇

בשיר מובע הצורך של כל הבריות במנוחה – בני האדם (סבא, בני המשפחה, דדי הילד) ובעלי החיים. במשימה 10 מתבקשים התלמידים לסמן בשיר (או להעתיק למחברת) מילים הקשורות למנוחה ("הכל לאט", "יושבים על המרפסת", "נחים", "מנוחה", "זבוב לא עף"...)

רצוי להסב את תשומת לבם של התלמידים לחופש הספרותי שהמשורר לוקח לעצמו – במציאות (בניגוד לכתוב בשיר) הזבובים עפים גם בשבת והעכבישים אינם מפסיקים לטוות קורים, אך המשורר מתרחק מן המציאות ומגזים אותה... אולי כדי שנבין את המציאות טוב יותר.

◇ שלב ד: השבת שלי והשבת שלך (לכל אחד השבת שלו) ◇

◇ השבת שלי והשבת שלך: הקשבה, שיחה וכתובה ◇

נבקש מכל תלמיד לספר לתלמיד היושב לצדו מה הוא עשה בשבת האחרונה. על בן הזוג להקשיב היטב ולשאול את חברו לפחות שאלה אחת הקשורה לנושא. לאחר מכן, התלמידים יחליפו תפקידים (מי שהקשיב ראשון יספר, מי שסיפר ראשון יקשיב). זו הזדמנות לדבר גם על חשיבות ההקשבה זה לזה ועל מיומנות השיחה בין חברים. לאחר שהתלמידים החליפו את חוויותיהם בזוגות, הם יתבקשו לספר במליאה מה שסיפרו להם חברים. בסיום השיחה, יכתבו התלמידים בקצרה בחוברת מה שסיפרו להם בן זוגם או בת זוגם. ההקשבה מדגישה את ערך הסובלנות בכלל. ערך זה חשוב במיוחד בהקשר לחוויות השבת השונות של משפחות בישראל.

יחידה 4: נפרדים מהשבת

◇ האמצעים הדרושים: ◇

סט להבדלה: נר הבדלה (נר קלוע), גביע יין, בשמים (ענפי הדס, קינמון או בקבוק בושם), גפרורים וצלחת ריקה גיר צבעוני
חוברת לתלמידים (עמ' 60-61)

◇ הערה דידיקטית: ◇

כאמור לעיל, רצוי ללמד יחידה זו ביום ראשון בבוקר, בשיעור הראשון.

◆ שלב א: שבוע טוב! ◆

◆ קריאת דברי יונתן

אפשר לפתוח יחידה זו בשאלה: כיצד אנו יודעים שהשבת הסתיימה? לאחר שהתלמידים יציעו תשובות שונות נקרא יחד את דברי יונתן (עמ' 60 בחוברת התלמידים).
נדגיש את ההבדל בין כניסת השבת (לפני השקיעה, כדי להקדים את בואה של השבת) לבין יציאת השבת (אחרי השקיעה ואחרי הופעתם של שלושה כוכבים בשמים).

◆ שלב ב: המושג "הבדלה" ◆

◆ משחק ים-יבשה

כדי להמחיש את רעיון ההבדלה בין דברים, אפשר לשחק בכיתה את המשחק ים-יבשה. התלמידים יפנו את השולחנות הצדה והמורה תצייר על הרצפה בגיר מעגל גדול. על פי הוראות המורה התלמידים יכנסו אל המעגל ויצאו ממנו (ים=בתוך המעגל, יבשה=מחוץ לו). בשלב מסוים רצוי להגביר את קצב ההוראות, והתלמידים יצטרכו להספיק להיכנס אל המעגל ולצאת ממנו במהירות, בלי לטעות.

◆ שיחה

לאחר המשחק אפשר לשוחח על תפקידו של הקו התוחם את ה"ים". הקו מפריד בין שני דברים, במקרה זה בין הים ליבשה. כדי לעבור מצד אחד לצד אחר יש לעשות מעשה, לעבור את הקו.

אבל הקו לא רק מפריד, הוא גם מבחין בין שני התחומים ומסמן שהם שונים זה מזה. נשאל את התלמידים מה הם ההבדלים בין ים ליבשה (בצורה, בחומר, בצבע, במה שעושים בתחומם וכד')

כדאי לתת דוגמאות להבחנות בין דברים שונים, למשל: בין שיעור להפסקה – מהו הסימן למעבר ביניהם? (הצלצול) במה הם שונים זה מזה? (איפה כל אחד מהם מתרחש? מה עושים בכל אחד מהם? מי אחראי לפעילות בהם? מהו אורכם וכד')

ולבסוף, אפשר לשאול מהו הטקס שעושים כדי להבדיל בין השבת למוצאי שבת (טקס ההבדלה). ההבדלה מפרידה בין השבת ליום החול החדש. ההבדלה גם מבחינה ביניהם, מצביעה על השוני ביניהם. מהם ההבדלים בין השבת ליום חול? התלמידים יעלו דברים שלמדו במהלך השיעורים האחרונים.

◆ שלב ג: טקס ההבדלה ◆

◆ הסבר

מציינים את תום השבת בטקס ההבדלה (בין קודש לחול).

בטקס ההבדלה כמה חלקים:

- א. חלק ראשון – מעין מבוא. נאמרים בו פסוקים העוסקים בעיקר בבקשת ישועה.
- ב. חלק שני – שלוש ברכות: על היין, על הבשמים ועל אור הנר.
- ג. חלק שלישי ואחרון – ברכת ההבדלה.

בחוברת הבאנו את שלוש הברכות (מהחלק השני) ואת ברכת ההבדלה. את הטקס בשלמותו ניתן למצוא בכל סידור, בסיום תפילות השבת (ראו גם בעמ' 96-97 בחוברת זו).

נציג עתה את המשתתפים בטקס ההבדלה:

יין:

בדומה לקידוש, גם כאן מבדילים בעזרת יין (יש הנוהגים לעשות את הקידוש או את ההבדלה על משקאות אחרים). כדי לסמל שפע וברכה נוהגים למלא את הכוס עד סופה ואפילו קצת יותר (נותנים ליין לגלוש מעט מן הכוס).

בשמים:

אפשר להשתמש בדברים ריחניים שונים: עשבים ריחניים, פרי ריחני (לימון, אתרוג וכד')

ואפילו בבושם. הבשמים נועדו לשמח את הלב ולחזק את בני האדם המצטערים על צאת השבת. לאחר אמירת הברכה על הבשמים מריחים אותם.

בנר ההבדלה:

האש מייצגת את יום החול (שהרי בשבת אסור להדליק אש). כשמברכים על הנר נוהגים להביט על הציפורניים. בנר ההבדלה יש לפחות שתי פתילות כדי להתאים ללשון הרבים בברכה: "בורא מאורי האש". בדרך כלל משתמשים בנר קלוע.

לאחר הצגת החפצים רצוי לערוך בכיתה טקס הבדלה, במיוחד אם השיעור נערך ביום ראשון בבוקר כפי שהמלצנו. על פי ההלכה אפשר לערוך טקס הבדלה עד יום שלישי. בתום ההבדלה נוהגים לשיר את הפיוט "אלוהי הנביא". הסיבה לכך נעוצה באמרה התלמודית שאליהו לא יבוא לגאול את העם ביום שישי כדי לא להפריע להכנות לשבת, ולא בשבת כדי לא להפריע את מנוחת השבת, אך משהשבת מסתיימת חוזרים לצפות לבואו של אליהו, לבוא הגאולה.

סדר טקס ההבדלה

מדליקים את הנר הקלוע, מגביהים את כוס היין ואומרים:

נוסח עדות המזרח

כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא:
אנא ה' הושיעה נא. אנא ה' הצליחה נא:
הצליחנו. הצליח דרכינו. הצליח למודינו.
ושלח ברכה רוחה והצליחה בכל מעשה ידינו.
כדכתיב: ישא ברכה מאת ה', וצדקה מאלהי
ישעו:
ליהודים היתה אורה ושמחה. וששן ויקר:
וכתיב: ויהי דוד לכל דרכיו משפיל. וה' עמו:
כן יהיה עמנו:
סברי מרנן:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. בורא פרי
הגפן:

נוסח אשכנז

הנה אל ישועתי, אבטח ולא אפחד.
כי עזי וזמרת יה ה', ויהי לי ישועה:
ושאבתם מים בששון, ממעיני הישועה:
לה' הישועה, על עמך ברכתך סלה:
ה' צבאות עמנו. משגב לנו אלהי יעקב סלה:
ה' צבאות אשרי אדם בטח בך:
ה' הושיעה, המלך יעננו ביום קראנו:
ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר: כן
תהיה לנו. כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא:
סברי מרנן:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, בורא פרי
הגפן.

מניחים את כוס היין

סדר טקס ההבדלה (המשך)

על הבשמים מברכים:

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מֵיְנֵי בְּשָׂמִים.
מַעֲבִירִים אֶת בְּשָׂמִים בֵּין כָּל הַנוֹכָחִים וְכוֹלֵם מְרִיחִים אוֹתָם.

על אור הנר מברכים:

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוּרֵי הָאֵשׁ.

מושטים ידיים אל אור הנר הקלוע ומסתכלים על הציפורניים, על הקו המבחין בין האור לצל.

שוב לוקחים את הכוס ומברכים:

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמְבַדֵּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחָל, בֵּין אֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים,
בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בְּרוּךְ אַתָּה ה', הַמְבַדֵּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחָל.

שותים מן היין ומכבים את הנר.

לשם כך, יש השופכים מקצת מהיין שנשאר אל תוך צלחת ומכבים את להבת הנר בתוך היין שבצלחת.

התלמידים ישתתפו בטקס: בברכת הבשמים הם יעבירו את הבשמים ביניהם ויריחו אותם, בברכה על האש יקרבו את ידיהם אל הנר ויתבוננו בציפורניים, בסיום הברכות כולן, המבדילה (המורה) תשתה מן היין, וכולם יברכו זה את זה בברכת "שבוע טוב". ניתן לשיר את השיר "אליו הנביא". כדי שהתלמידים יוכלו להשתתף בשירה, יש להפנות אותם למילות השיר המופיעות בחוברת לתלמידים (עמ' 61).

רעיון נחמד:

להתחיל את השבוע בכל יום ראשון בטקס הבדלה!

◆ שלב ד: סיכום ◆

◆ הילדים ימלאו את המשימות 13 ו 14 המופיעות בחוברת לתלמיד בעמ' 61.

◆ יחידה : פעילות סיום ◆

◆ איך היה נראה שבוע ללא שבת? ◆

אפשר לחתום את שיעור בחשיבה על שאלה זו, ובכך לאפשר לתלמידים להביע את תחושותיהם ואת מחשבותיהם על השבת.

אפשר גם להפנות את התלמידים לפעילות הסיום שבחוברת לתלמידים בעמ' 61.

